

ПРОФ. ДР ЈАРОСЛАВ ДАШИЋ

**ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ У ВРЕМЕ
ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ (1929—1933)**

Од 1929. до 1933. године свет и Југославија били су захваћени тешком економском кризом. Упоредо са кризом компликовале су се политичке прилике у земљи. Опадао је животни стандард, а повећан број незапослених радника, који је 1932. године достигао око 300.000. Истовремено, земљораднички дугови су достигли велике размере. Било је наглашено незадовољство земљорадника. Незадовољство радника и радних маса уопште продубљивало је класне разлике и све више интензивирало класну борбу: на економском, политичком и идеолошком плану.

Истовремено са економском, разбуктавала се и политичка криза, односно општа криза друштва, на што су нарочито утицале шестојануарска диктатура и забрана рада свих политичких партија. Ради се посебно о политичком угњетавању напредних људи, партија и слојева у друштву. Трајало је угњетавање националних индивидуалности, уз потискивање националних култура и језика. Ово је утицало на пораст незадовољства експлоатисаних и национално угњетених.

Диктаторски режим није могао да реши тешке привредне и политичке проблеме у земљи. Велико је било незадовољство радних маса. Организовани су бројни штрајкови. Активност вођства грађанских опозиционих, иначе забрањених, партија огледала се у ограђивању од диктатуре и постављању захтева за враћање на демократски и парламентарни режим. Комунисти су, делујући у народу и пратећи његово незадовољство, подстицали и предводили борбу радника за демократска права и за решавање економских проблема. Упркос провалама и хапшењима, организације КПЈ су обнављане и кадровски јачане.

УВОЂЕЊЕ ШЕСТОЈАНУАРСКЕ ДИКТАТУРЕ

Уочи настанка велике економске кризе (1929—1933), мада су њени елементи присутни и раније, у чачанском крају и читавој земљи биле су веома изражене социјалне и политичке противречности. Владајући режим био је веома осетљив на захтеве за мењање државног уређења од централизма ка федералној концепцији. Краљ се супротстављао оваквим решењима. Испољиле су се оштре вишестраначке борбе. Парламентарни систем био је све немоћнији, политичка криза више него изражена, а то је краљу управо пружио аргументе за увођење диктатуре.

Краљевском прокламацијом од 6. јануара 1929. године укинут је Видовдански устав. Распуштена је Народна скупштина и забрањен рад свих политичких странака. У тој ситуацији, краљ Александар Карађорђевић, је наименовао диктаторску владу с командантом своје гарде, генералом Петром Живковићем, на челу. Диктатура је, првих дана и поред извесних отпора, углавном, од грађанских политичких странака примљена мирно да би се касније све више на разне начине супротстављале режиму. Један део сељашта је, разочаран дотадашњим радом грађанских странака, гајио илузије да ће шестојануарски режим поправити његов економски положај. Убрзо се сељаштво разочарало у политику диктаторског режима, што је и показало на бројним скуповима, нарочито одструкцијом на изборима за народне посланике 1931. године.

Низ докумената указује да је краљева прокламација одавно спремљена. По датумима на документима рекло би се да је од краља до председника владе и даље до жупана Рашке области, начелника среза трнавског, Суда општине чачанске и грађана све завршено 6. јануара. Да ли је то била само велика експедитивност?

Интересантно је како је дошла прокламација у Чачак.

Начелство среза трнавског својим писмом бр. 465 од 6. јануара 1929. обавештава Суд општине чачанске: „Велики Жупан рашке области актом својим бр. 147 од 6. јануара 1929. године доставља следеће: Господин председник Министарског савета, Министар унутрашњих дела, ђенерал Петар Живковић, депешом К. бр. 87 од данашњег доставља: „Његово величанство Краљ изволео је издати следећу прокламацију: Моме драгом народу“...¹

На полеђини овог документа је наведено: „Примљено знању и објављено грађанству“. У потпису: председник Р. Пантовић и секретар Ј. Ђорђевић.

Истог дана када је примљена краљева прокламација, поглавар среза трнавског је проследио Суду општине чачанске наређење председника министарског савета: „До мога даљег наређења забрањени су сви зборови јавни и поуздани, све конференције и састанци и страначке забаве. Старајте се о извршењу“.²

Суд општине чачанске обавештен је да се не сме дозволити у новинама никакав коментар о променама владавине и свега што би уносило немир и неспокојство.³

Чачанска општина је већ 7. јануара обавештена о саставу нове владе са ђенералом Петром Живковићем на челу.⁴

После ових докумената следиле су провере и испитивања државних службеника и већника о лојалности према новом режиму. У вези са овим Суд чачанске општине примио је писмо од поглавара среза трнавског бр. 506 од 11. јануара 1929. године следеће садржине: „По основу наређења Великог Жупана Рашке области бр. 179. од 8. окт. мца на основу чл. 1. и 3. закона о измени закона о општинама наређујем: да ми тај суд у року од 24. часа од дана пријема овога наређења поднесе извештај о именима председника, чланова (кметова) општ. суда и одбора општинског, као и деловођи и благајнику општинског суда, и да ли су они лојални и исправни грађани и има ли међу њима лица, која су антидржавни елементи са тежњама за променом постојећег стања“.⁵

Председник општине, Радивоје Пантовић, у свом писму поглавару среза трнавског број 319. од 12. јануара пише: „На основу наређења бр. 506 од 11. јануара 1929. године част ми је доставити списак општинских часника и чиновника.

У исто време част ми је извести, да је целокупно општинско часништво, лојално и исправно, и да као такво не припада

антидржавним елементима којима би била тежња за променом постојећег стања“.⁶

После овог наложено је Суду општине чачанске да се свуда одржи ред и мир и да се прекршиоци подвргну најстрожијој одговорности.⁷

Као што видимо, од првог дана обнародовања краљеве прокламације заводи се груб систем владавине против свих слободумних људи и демократа, а посебно комуниста. Настали су велики прогони и хапшења комуниста. Тада је у Чачку забрањен рад Независних синдиката, а организација КПЈ отерана у дубоку илегалност. У Чачку је ухапшен Милија Васиљевић, кројачки радник, који је осуђен на 10 месеци строгог затвора због дељења партијских летака. Због партијске активности осуђени су Ибрахим Бабовић и Раденко Јовановић, а протерани Раде Властељица и Јовица Николић.⁸

Услови за рад КПЈ и синдиката били су веома тешки скоро немогући. И поред тога, у току 1929. и 1930. године организовани су штрајкови. Абацијски радници су успели да радно време скрате од 14 на 10 часова и да им се повећају наднице. Штрајк су организовали и кожарски радници и извојевали делимичну победу.⁹

У тим тешким условима, месно руководство КПЈ није успевало да у потпуности обједини партијски рад и повеже партијске организације. Често се „чекало на директиве“, што је спречавало активност ширег чланства. И поред тога, партијски леци доношени су из Краљева преко Косте Петровића и растурани у Чачку и Горњем Милановцу.¹⁰

У Гучи је 3. маја 1932. године за време познатог вашара одржан велики збор сељака — дужника, коме је присуствовало преко 200 лица. Збор је илегално организовао истакнути радикал Милисав Тајсић из Пухова (син народног трибуна Ранка Тајсића). На збору је говорио др Милош Тупањин, бивши народни посланик и један од првака бивше Земљорадничке странке. Тупањин је критиковао рад тадашње владе и говорио о тешким економским и политичким приликама. Осећајући сву тежину економске и политичке кризе, сељаци су захтевали отписивање дугова и снижење каматних стопа на кредите. Извикиване су пароле: „Доле влада Петра Живковића, власт и жандармерија!“, „Нећемо чиновнике“... Политички писар Добросав Радивојевић у свом извештају наводи да је покушао да спречи говорника. Међутим, „Др Тупањин је говорио непрестано и не обраћајући пажњу на мене, и трудио се да што више

добије у времену и да изговори узрујаној маси народа оно што је хтео“. Поред стола говорника стајао је Милисав Тајсић који је полицијском писару за време његове интервенције рекао: „Господине, идите ако сте пријатељ себи!“ У том тренутку је дошло до сукоба између сељака и жандарма, па је неколико жандарма повређено.¹¹

Тадашња власт страховала је од активности комуниста, па срески начелник среза трнавског својим писмом од 31. децембра 1931. године наређује Суду општине чачанске да организују оружане патроле за чување железничких објеката. У овом документу се даље каже: „Ово је нарочито важно због тога, што се примиче 6. јануар као празник комуниста на успомену Руске револуције, а до сада је утврђено да комунисти приликом оваквих прослава приређују разне атентате како на поједине политичке личности, тако и државне објекте...“¹² Ово је био покушај тадашњих власти да се комунисти сврстају у терористе како би се умањио углед КПЈ у народу.

Истог дана, срески начелник доставља Суду општине чачанске наредбу — да се прате сви обележени комунисти и да писари, секретар и кметови пазе да у варош не дође који странац под видом трговачког путника. Додаје се: „Исто тако водиће рачуна да се по вароши и међу грађане не растурају какви леци, плакати и брошуре комунистичке садржине... На најдискретнији начин мотрити на све овдашње политичке људе који су противни данашњем стању и пазити на њихов рад и кретање“.¹³

Оваква и слична наређења и упозорења била су честа. Тако, срески начелник наређује председнику општине: „Лично и под личном одговорношћу поднећете ми извештај у следећем: за сва лица која су рођена у годинама 1910, 1911 и 1912 а која су се до сада обелоданила као комунисти или противници постојећег стања и државног уређења. У овај списак уносити и све оне омладинце чији су се родитељи обелоданили као такви“.¹⁴ Затим срески начелник наређује строгу приправност у вароши од 31. августа до 2. септембра 1933. године са задатком да се спрече „сваке манифестације и ма каквог комунистичког покрета“.¹⁵

У то време полиција је организовано мотрила на кретање људи, распитивала се о томе шта ко говори и ко се с ким дружи. Прислушкивање и оптуживање слободоумних људи било је свакодневна појава.¹⁶ Тако се у једној пријави, између осталог, каже: „Слушао сам на рођене уши да један чиновник Пореске управе, за

кога сам у томе чуо да га ословљавају Вукић, рече пред осталим чиновницима: „Данас је Први мај, а ја радим ма да неби требало да радим по цену живота” и при томе се ухвати за главу. Познато је да је ПРВИ МАЈ празник рада за комунисте и елементе антидржавне. Сада је дошло време да га славе и празнују, уздижу и хвале и државни чиновници!”¹⁷

У документу Краљевске банске управе Дринске бановине Пов. бр. 812/34 од 10. априла 1934. године наводи се уз имена више људи из Ужица, Чачка, Ужичке Пожеге и Ваљева да су комунисти. Тим поводом, начелник среза трнавског, Радомир Чађевић, обавештава Банску управу у Сарајеву 26. априла да се у евиденцији као комуниста воде и под надзором су Александар Ђурчић, адвокат из Чачка, и Михаило Божовић, абација. Код њих је вршен претрес и том приликом „није нађено, што би се на комунизам односило”. Додаје се: „Живојин Вучковић из Заблаћа, резервни официр и потпредседник Југословенске нац. странке, озбиљан, поштен и добар грађанин општине Заблаћке, Вељко Гаврловић из Атенице и Милан Вујовић хотелијер а не абација из Чачка и најстарији кмет општине Јездинске Драгољуб Савковић, такође су исправни, лојални и поштени грађани, те се не може узети да припадају комунизму”¹⁸

Режим је од свих грађана захтевао безусловну послушност и покорност. Али, и поред тешкоћа, народ се није мирио са постојећим стањем и често је протествовао против тадашњих власти.

ПОЛИТИЧКО ЕТИКЕТИРАЊЕ

У време трајања шестојануарске диктатуре људи су често оптуживани и проглашавани за непријатеље. Довољно је било да грађанин изусти непожељну изјаву — одмах је проглашаван за непријатеља режима. Било је и хапшења — наводно због нечисте улице испред куће и радње, а уствари радило се о обрачунима између општинске управе и појединих грађана. Било је лако рећи за некога да не прихвата постојеће стање, па да буде оптужен. У таквом положају често би се нашли припадници или чланови управа забрањених политичких партија. Политичка етикетирања нису увек вршена јавно, већ преко полицијских извештаја, упућиваних вишим органима. Ту су се налазила имена људи у које се сумњало или се тврдило да нису присталице режима.

У овом смислу карактеристичан је један пример. Није нам, наравно циљ да утврђујемо да ли су тачне примедбе једне групе грађана упућене на рачун тадашње општинске управе, већ како се то преводи на политички терен.

Почетком априла 1929. године 131. грађанин Чачка упутио је писмени захтев Великом жупану Рашке области да се тадашња општинска управа замени новом. Грађани су свој захтев образложили наводима да је општинска пијаца „упрошћена огромним наметима“, да општина нема техничких средстава за гашење пожара, да општина одобрава изградњу зграда појединим грађанима, а не придржава се регулационог плана, да се на „Алвадиници“ не користи израђена вага, а плаћена је 100.000 динара, да су у општини запослени људи који на селу имају имање, а нису на та места запослени грађани — трговци, занатлије, кафеџије и други из вароши, који су, услед дугих ратова, погубили капитал и данас гладују да одбор не ради у пуном саставу и да су то људи таквог интелекта који, и поред своје воље, не могу репрезентовати нашу варош, као место Жупаније и Владичанске дијецезе“, да председник општине нема одређено канцеларијско време за рад и пријем грађана, да је председник општине имао јавни сукоб са неким грађанима, да је општина, противно регулационом плану, на рачун улице проширила место (данашњи сквер испред гимназије — примедба ЈД) за подизање споменика Танаску Рајићу.¹⁹

По захтеву великог жупана, преко начелника среза трнавског, општинска управа дала је веома детаљан одговор, којим се демантују сви наводи у петицији. Може се рећи да је тај одговор, са становишта бројних података о комуналијама, буџету и других веома интересантан. На почетку одговора каже се да општински суд ради у духу новог стања, створеног после шестог јануара 1929. године... и да „према самој стилизацији поднетог акта, изгледа да су сами потписници противу новог стања“.

Веома је интересантна структура потписника петиције по занимањима: 57 трговаца, 11 месара, 11 хотелијера и кафеџија, три бравара, шест абација, један ковач, пет столара, један предузимач, пет пекара, две казанџије, три опанчара, један воскар, два обућара, четири пензионера, један часовничар, два лимара, један протојереј у пензији, један бивши порезник, три молера, два сарача, један зидар и седам других занатлија. Према нашим истраживањима, ову петицију потписало је десетак јачих трговаца, а остало су били углавном ситни трговци и занатлије. Према казивању са-

временика и једног од потписника петиције Глиша Матовића, трговца у пензији, потписивање приговора против тадашње општинске управе организовали су трговци и занатлије који су међу првима, под ударом економске кризе, отишли под стечај. Углавном, то су били радикали и демократи, каже Глишо Матовић.

Ово је била својеврсна организована демонстрација против тадашње општинске власти. Из њихових примедби могло би се рећи да се радило о економским мотивима. Међутим, све указује и на политичко незадовољство. С обзиром да су већ биле забрањене политичке партије, уз немогућност одржавања зборова, ово је био оригиналан метод, у тадашње време, за супротстављање општинској управи. Ако је било незадовољства код већег броја трговаца и ситне буржоазије на рад општинске управе, шта онда рећи за најсиромашније слојеве људи, који су добрим делом били без посла, без социјалне помоћи?

Суд општине чачанске, својим писмом од 21. маја, обраћа се поглавару среза трнавског: „Да би општински суд могао противу подносиоца оптужбе г. Владимира Љујића (био је први потписник на листи од 131 грађанина — примедба ЈД) трговца и осталих, која је Великом Жупану Рашке Области 2. маја т. г. под бр. 4639 — подићи кривичну пријаву, част ми је умолити Поглавара за дејство да се позову сви потписници оптужбе, те да дате потписе признају за своје...”²¹

Нема, међутим, података о признавању потписа на петицији и вођењу кривичног поступка.

Све се ово, изгледа, завршило само са констатацијом министра унутрашњих послова, у писму од 31. маја 1929. године, са предлогом великом жупану да „не треба предузимати за сада ништа у погледу захтева за смењивање” општинске управе.

ИЗБОРИ ЗА НАРОДНУ СКУПШТИНУ 1931. ГОДИНЕ

После успостављања шестојануарског режима јавило се велико незадовољство у народу, а нарочито код земљорадника, који су економском кризом били највише погођени. Јавио се велики отпор забрањених политичких партија. Оне су се све више ограђивале од диктатуре и прелазиле у опозицију. Успостављени режим, и поред репресивних мера у гушењу отпора, није се могао стабилизovati. Било је опште незадовољство народа услед гушења политичких

слобода. Уз то, економска криза још више је подстакла народно не-
поверење у власт.

Економске и политичке прилике у свету су, такође, биле теш-
ке. Новоуспостављени режим све више је губио подршку савез-
ника, нарочито Француске, која је своју финансијску подршку ус-
ловљавала захтевом да се напусти апсолутистички режим.

Услед овакве унутрашње политичке и економске ситуације и
спољних притисака, краљ Александар Карађорђевић је одлучио да
успостави представничко тело — Народну скупштину, односно да
донесе октроисани Устав од 3. септембра 1931. Међутим, сва власт
је остала у рукама краља, јер је он, и даље, имао право да поставља
владу која му је непосредно одговорна. Уствари, диктатура није била
напуштена. По новом Закону о избору народних посланика за На-
родну скупштину допуштене су кандидатске листе, по којима су
спроведени избори 8. новембра 1931. године, на којима је иступала
само једна режимска листа, чији је носилац био председник владе
Петар Живковић. Радило се о режимској Југословенској национал-
ној странци.²²

У време новембарских избора дошло је до првог ширег и
отвореног револта против диктатуре. Уочи избора КПЈ је лецима
и усменом агитацијом објашњавала народу суштину нових мера
режима, а 5. новембра су почеле студентске демонстрације у Бео-
граду против режимских избора и диктатуре, што је имало вели-
ког одјека у читавој земљи.²³

Краљевска влада донела је проглас 27. септембра 1931. годи-
не, којим је званично почела изборна агитациона кампања. Озим
прогласом су обећани велики економски подухвати, уз истицање да
ће наћи решење економских и социјалних проблема. Обећавано
је побољшање положаја сељака, ревизија пореског система, прено-
шење социјалног осигурања радника и на сељаке.

Режимске власти организовале су агитациону машину. У то-
ме се истицала Банска управа, која је средним начелницима дава-
ла детаљна упутства о томе како да објашњавају народу изборни
програм из изборног прогласа. Захтевано је да локални листови све

више пишу о изборном програму за Народну скупштину, и то на ударним местима.

Након овога, почело је, кандидовање народних посланика. У трнавском срезу била су три посланичка кандидата: Радован Ерић, Милан Поповић и Светолик Станковић, у љубићком: Раденко Лазовић и Михаило Ђурић и у драгачевском Андрија Протић и Милинко Милутиновић.

На изборима народних посланика за Народну скупштину, одржаним 8. новембра 1931. године, народ чачанског краја, и поред велике агитације, није се у већем броју одазвао позиву за бирање својих представника у парламенту. Ово је више него изненадило тадашњу власт.

Према увиду у историјску грађу, дајемо прегледе изласка гласача на биралишта по местима и срезовима у чачанском крају:

Срез трнавски:

Гласачко место	Бирача	Гласача	Процент изашлих на биралишта
Горичани	321	234	73
Заблаће	343	308	90
Јежевица I	454	315	69
Јежевица II	416	198	48
Лозница (Јездина)	474	218	46
Лазац	509	324	64
Парменац	507	144	28
Слатина	559	399	71
Трнава	609	346	57
Чачак I	660	388	59
Чачак II	562	337	60
Чачак III	649	376	58
СВЕГА:	6.063	3.587	59

ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ
У ВРЕМЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ (1929 — 1933)

Од укупног броја бирача на изборе их је изашло 59 одсто. Ерић је добио 1.152, Поповић, 1.347, а Станковић 1.088 гласова. Као што се види, у неким местима на биралиште је изашло и испод 50 одсто бирача.

Срез љубићки:

Гласачко место	Бирача	Гласача	Процент изашлих на изборе
Брђани	448	64	14
Бресница I	583	309	53
Бресница II	321	144	45
Горња Горевница	471	180	38
Љубић	490	201	41
Милићевци	620	12	2
Миоковци	526	258	49
Мојсиње	294	181	62
Мрчајевци I	579	236	41
Мрчајевци II	486	202	42
Остра	578	343	59
Прељина	403	91	23
Пријевор	342	40	12
Прислоница	476	14	3
Рошци	587	14	2
Доња Трешча	454	73	16
СВЕГА:	7.676	2.362	31

Лазовић је добио 1.099, а Ђурић 1.263 гласова. Из прегледа се види да је на изборе изашло, 2.362 бирача што је само 31 одсто од уписаних у бирачке спискове. Само на три бирачка места је изашло нешто преко 50 одсто бирача. У свим осталим — режимске власти нису добиле подршку. Нарочито су бојкотовали ове изборе мештани у Прислоници, Рошцима, Милићевцима и Пријевору.

Срез драгачевски:

Гласачко место	Бирача	Гласача	Процент изашлих на изборе
Вича	454	59	13
Горачићи I	537	72	13
Горачићи II	413	75	18
Г. Дубац	424	261	62
Граб	367	43	12
Гуча I	403	131	33
Гуча II	560	251	45
Лисице	275	218	79
Лучани	454	316	70
Доња Краварица	703	131	19
Каона	535	98	18
Котража	584	449	77
Лиса	350	164	47
Луке	454	394	87
Миросаљци	663	353	53
Прилипац	459	320	70
Тијање	508	26	5
Марковица	758	272	36
СВЕГА:	8.910	3.633	41

Андрија Протић је добио 1.675, а Милинко Милутиновић 1.958. Од укупног броја бирача гласало их је 41 одсто. У већем броју драгачевских места народ је изашао на изборе у малом броју и тиме показао да није задовољан са политиком владајућег режима и економским стањем у земљи.²⁴

Начелник среза драгачевског у једном од својих извештаја покушао је да оправда овако мали број гласача недовољном сарадњом у агитацији између Чачка и Гуче.²⁵

Уочи самих избора, познато је, Петар Живковић се обратио грађанима позивом да 8. новембра изађу на биралишта. Уследио је

притисак сеоских старешина на бираче: наређивано је да се мора гласати. Међутим, бирачи се нису одазвали позиву власти. Ово је један од начина опозиционог понашања грађана према владајућем режиму у време економске кризе.

ОСНИВАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ НАЦИОНАЛНЕ СТРАНКЕ

После прокламовања Устава 3. септембра 1931. године, требало је обезбедити масовну политичку основу за нови курс, заснованом на поверењу према монарху и државном јединству. У том циљу, Посланички клуб (посланици на листи Петра Живковића) Народне скупштине је у децембру 1931. одлучио да оснује општејугословенску странку. Тада су усвојена основна начела привременог програма странке, заснована на шестојануарској идеологији, односно државном унитаризму. Усвојен је назив странке: Југословенска радикално-сељачка демократија (ЈРСД). Умногome се рачунало са овим називом странке у циљу придобијања ширих народних слојева, односно у придобијању присталица забрањених странака. Почетком 1932. године вође ЈРСД издале су проглас, позивајући народ да приступи странци. Након овог, већи број политичара из Београда посећивао је бројна места и почео личну агитацију за оснивање ЈРСД. У неким местима сачињавани су спискови предлагача за оснивање организација странке.

На Првом конгресу ЈРСД, одржаном у Београду 20. јула 1933. године, промењен је назив у — Југословенска национална странка (ЈНС). Вођство ЈНС сачињавали су прваци ранијих забрањених грађанских партија (Никола Узуновић, Милан Српкић, Божидар Максимовић, Алберт Крамер, Војислав Маринковић и други).

Политика једнопартијског монархистичког система није прихваћена у бројним местима, па ни у Чачку. Ово је збунило руководство ЈНС. Поставило се питање: шта чинити? Међутим, нису бирана средства да би се дошло до циља. Вођство ЈНС се повезивало са појединим присталицама забрањених партија. Коришћене су личне везе и познанства са појединим капиталистима, тадашњим и бившим посланицима. У овај посао су укључивани полицијски доушници, посебно срески начелници.

Овакви и слични методи примењивани су и у циљу оснивања организације ЈНС у Чачку. Ова странка није могла да нађе

погодно тле, односно да се организује у Чачку за више од две године после оснивања њене централе у Београду.

Који су основни узроци за неприхватање ове странке у Чачку?

О овоме говори и извештај начелника среза трнавског, Радомира Чађевића, од 19. новембра 1933. године, у коме се, поред осталог, каже да је штрајк потрошача електричне енергије у Чачку у првом моменту имао чисто економски значај, да би био скренут на политичку борбу против председника општине Раша Гавровића. Он, истовремено, наглашава да организатори штрајка „нису обележени као присталице данашњег режима“. Срески начелник се нуди и верује да би успео да организује ЈНС у срезу и да би могао „увући“ приличан број лица који сада спречавају организацију ЈНС.²⁶

Свему је доприносила и велика суревњивост, завист и политичка нетрпељивост између бивших и тадашњих првака забрањених странака, народних посланика, среског начелника и других политичара. Ово потврђује и срески начелник Чађевић: „Мој премештај за начелника среза трнавског тешко је пао г. Поповић Милану, народном посланику и верујем г. Гавровићу Раши, данашњем председнику општине, а то изводим из овога: Кад је објављен мој премештај случајно је се десио на железничкој станици г. Поповић народни посланик и када је упитан, да ли зна, да је Чађевић добио Чачак? одговорио је: „Да зна, али да ће се он потрудити да буде брзо премештен из Чачка, и да ће се за то удружити са посланицима среза љубићског г. Мишом Ђурићем, срезца драгачевског г. Милинком Милутиновићем и срезца моравичког г. Спасовићем“, г. Гавровић је такође рекао, да ћу брзо бити премештен. Напомињем, да су ово рекли пре него што сам и дужност начелника среза трнавског и примио.

Да је то тачно, доказ и што ме је г. Поповић тужио г. Бану, што ме је шеф кабинета питао шта има г. Посланик противу тебе. Г. Поповић народни посланик не може ме трпети као начелника његовог изборног среза, јер зна тачно како он стоји у своје срезу, па се боји, да ћу ја, који у овом срезу имам велики број својих пријатеља и познаника и свим тактом успети да организујем Југословенску националну странку која верујем, неби ишла у његов прилог у наредним изборима за народног посланика“.²⁷

Чађевић оптужује Раша Гавровића, председника општине у Чачку, да омета организовање ЈНС. Затим истиче своје квалитете

и спремност да организује ЈНС. Наводи да је понудио Милану Поповићу, народном посланику, да обиђу срез и организују ову странку, а да је он одбио, наводећи да је он сам извршио организацију у срезу, изузев у Чачку.

Већи број политичких правака забрањених странака био је против ЈНС. Међутим, и поред тога, Радомир Чађевић, срески начелник упорно је инсистирао на организацији ове странке.

Он је окупио десет-петнаест водећих мештана из Чачка, „који ометају организацију Југословенске националне странке и то пријатеље г. Анте Радојевића“. Чађевић је упознао присутне са политичком ситуацијом у Чачку. Закључак је био да Чеда Солујић, председник Обласне банке, отпутује у Београд и да тамошњој опозицији каже да је већина мештана за рад и организацију ЈНС.²⁸ У међувремену Чађевић је посетио Војка Чвркића, адвоката из Чачка, који је, позивајући се на разговоре са министром правде, Божом Максимовићем, предлагао да се мало сачека са организовањем ЈНС. По повратку са пута из Београда, Солујић је посетио Чађевића и упознао га да су бивши министри Анте Радојевић и Миша Трифуновић против организовања ЈНС у срезу трнавском. Тражио је да се сачека још 15 дана када ће они доћи у Чачак. На том путу Солујића су примиле и политичке вође ЈНС Божо Максимовић и Никола Узуновић, који су такође, најавили посету Чачку.²⁹ Била су то ослушкивања и посете левих и десних, а у крајњем случају припадника исте — буржоаске идеологије.

Борба за оснивање ЈНС, односно за превласт у Чачку, водила се и даље. Коришћени су лични контакти, преписка између појединаца и група са политичарима из Београда. Тражени су ослонци и узајамна подршка. Коришћени су: политичка популарност, личне везе и пријатељство. Лични интереси били су све израженији. Испољаван је страх од међусобне конкуренције. Надметање политичких група и појединаца и борба за престиж у друштву били су више него очигледни.³⁰

После дуже борбе и надметања политичких група, власници листа „Чачански покрет“ Радојко Солујић, Драг. Лазовић и М. Б. Лукић, након пријема код министра правде Божка Максимовића, покренули су акцију за упис чланова у Југословенску националну странку.

Акциони одбор основан је 29. децембра 1933. За председника је изабран Миљко Милосављевић, члан Столарске задруге „Будућност“, „који раније није био партијски обележен“, а за секретара

Радојко Солујић, трговац који је раније припадао Радикалној партији. О овој комбинаторици Чађевић је обавестио министра унутрашњих послова дан пре оснивања странке.³¹ Пре избора акционог одбора, у Чачку је, 21. децембра 1933. године, боравио Миша Трифуновић, министар у пензији, који је, саветујући се са својих шест-седам истомишљеника, предлагао да се сачека са формирањем ове странке,³² али су, очито, његови напори били узалудни.

Одмах по оснивању акционог одбора ЈНС, председник Миљко Милосављевић обавестио је среског начелника да је странци приступило 20 чланова и да се даље врши упис — како би се остварила потпуна организација странке у Чачку и срезу трнавском. Председник акционог одбора, истовремено, молио је среског начелника да се са својим чиновништвом упише у ЈНС и да о томе обавести остала надлештва у Чачку.³³

После неколико дана Чађевић је доставио министру унутрашњих послова детаљнији извештај, у коме се, практично, врши исправка претходног обавештења. Исправка је у томе што је, поред председника акционог одбора Миљка Милосављевића, изабран за секретара Ристо Протић, пензионер, који је раније припадао Демократској странци, с тим што је у првобитном јављању од 28. децембра 1933. било наведено да је секретар Радојко Солујић. Очито се радило о првобитној комбинаторици, која на седници одржаној 29. децембра 1933. није у потпуности реализована. У овом извештају Чађевић наводи да Рашо Гавровић одбија ангажовање на оснивању странке, с напоменом да је то Гавровићево понашање уперено против њега као начелника. Даље, каже се да је 31. децембра ове године одржана конференција странке у хотелу „Касина“, да је било присутно више од 100 лица и да се овом позиву није одазвао Рашо Гавровић, председник општине.³⁴ „Овде ми је част извести да сам приметио, да државни службеници слабо посећују ове конференције“, додао је у извештају.³⁵

После избора акционог одбора ЈНС у Чачку, 3. јануара 1934. године, у кафани „Драгачево“, одржана је шира конференција овог одбора. Ту је изабран привремени месни одбор ЈНС.

Привремена управа месне организације ЈНС у Чачку одржала је скупштину 14. јануара 1934. године ради бирања управе. На скупштину је дошло 500 до 600 уписаних чланова. У управу су изабрани: председник — инжењер Светолик Св. Станковић, индустријалац, потпредседници: Радојко Солујић, Радивоје Томашевић, Драгутин Лазовић, Василије Петровић и Јован Мишовић, секретари:

Миливоје Лукић и Риста А. Протић, благајник: Александар Милошевић, чланови уже управе: Миљко Милосављевић, Љуба Ивановић, Драгутин Недељковић, Добривоје Јовановић, Радомир Цвијовић, Драгољуб Оцокољић, Цветко Лазовић, Мика Смиљанић, Млађа Луковић, Милија Бојовић, Алекса Димитријевић, Жика Милошевић, Василије Лазовић, Миленко Милићевић, Глиша Матовић, Филип Димитријевић, Пера Смиљанић, Радивоје Кречковић, Драгомир Васиљевић, Тодор Аврамовић, Светозар Виторовић, Крстомир Јовичић, Јован Мишовић, Антоније Токовић, Светозар Филиповић, Стева Петровић, Средоје Нешовић, Милан Остојић, Иван Пишчевић, Станко Шипетић, Раја Мајсторовић, Душан Пауновић, Драгутин Рајичић; шири одбор: Ристо Кузмановић, Сава Ивковић, Момчило Радуловић, Миломир Нешовић, Нинко Николић, Лука Томашевић, Вукоман Спасовић, Драгић Рисимовић, Бранко Лазовић, Глиша Милошевић, Драгутин Вујовић, Милосав Остојић, Десимир Васиљевић, Александар Рајичић, Драгутин Петковић, Стеван Илић, Рајко Лукић, Милија Стефановић.³⁷

„Једна група виђенијих људи на челу са Рашом Гавровићем, садашњим председником општине чачанске“ и чланом Банског већа, повела је акцију за организовање Југословенске националне странке у Чачку сасвим одвојене од прве групе. И ова група је 14. јануара 1934. године одржала збор. Ова група ЈНС при свом оснивању имала је 200 чланова, а крајем јануара 647.³⁸

На збору групе ЈНС око Раша Гавровића, одржаном 14. јануара, изабрана је управа од 40 лица, која се 16. јануара 1934. конституисала: председник Рашо Гавродић, потпредседници: Војин Војиновић, Раденко Лазовић, Бранислав Јовичић и Илија Марковић, секретари: Јанаћко Ђорђевић и Брана Обрадовић, благајник Власта Ђирковић, чланови: Радивоје Пантовић, Милутин Ђосић, Љуба Кордић, Димитрије Златић, Недељко Стојковић, Милутин Димитријевић, Владимир Љујић, Драгиша Миловановић, Миодраг Васићић, Стева Вучковић, Драгомир Ковачевић, Добривоје Новаковић, Чедомир Луковић, Драгиша Мариновић, Михаило Аћимовић, Власта Ивановић, Миодраг Јовановић, Милан Пантић, Живко Мандић, Никола Благојевић, Недељко Вилимановић, Здравко Маслаћ, Велибор Ђирковић, Милосав Лишанчић, Милан И. Перишић, Васа Јањић, Вељко Дмитрић, Светислав Маслаћ, Милоје Ружичић, Раде Бугарчић, Властимир Нешовић и Сретен Прелић.^{38а}

Прва група ЈНС у Чачку оптуживала је Раша Гавровића да је кочио оснивање и рад странке. Затим, да су с њим били неза-

довољни као председником општине. Зато је друга група са Рашиом Гавровићем нападала прву оптужујући среског начелника Чађевића да им није указао довољну пажњу, већ да ју је избегавао, о чему су писали и министру унутрашњих послова.³⁹

Политички сукоби и нетрпељивост политичара и једног дела грађана остављали су бројне последице, што је посебно успоравало развој привреде и града као целине. Производ оваквог стања било је доливање уља на економску кризу, у којој је посебне тешкоће осећао сељак и радник.

Тадашње власти (и вишестраначке борбе, у којима су доминирали лични интереси), нису хтеле да схвате право стање ствари. Уместо да објективно сагледају узроке и последице, оне су радиле супротно сматрајући да подвојеност у странци користи тадашњем режиму. Нису водиле рачуна о ширим односима и интересима народа. У вези са овим, окружни инспектор у једном документу каже: „По мишљењу потписатог, и ова подвојеност доноси велику корист самој странци, јер се сад сви утркују ко ће бити већи пријатељ и бољи члан ове странке како они који су до сада сарађивали са овом странком и режимом, тако и они, који су до скоро били велики и опорчени противници странке и режима“.⁴⁰

У прилог доказа о политичкој разједињености говори и писмо Клуба народних посланика Народне скупштине од јануара 1934. године, упућено Чађевићу, начелнику среза трнавског, у коме се каже: „Група г. Солујића биће од наше стране помагана и стога Вама се препоручује и саветује да и Ви са вашим персоналом исту помажете и да настанете да будете у томе помагању што активнији“.⁴¹

Можемо се слободно запитати да ли је овако понашање водило развоју друштва и његове демократије? Види се да су све акције биле организоване у правцу остваривања економске и политичке власти. За остваривање жеља и амбицијија појединаца и група у политичком престижу у основи су постојали економски разлози. Ово тврђење произилази из чињенице да су управу прве групе ЈНС у Чачку представљали већином акционари чачанских банака, од којих је осам било у Солујићевој банци (Обласна банка) и његовој странци. Радило се о очитој спрези капитала, на коме се изграђивала политичка власт.

Другу групу ЈНС предводили су сарадници: Раша Гавровић је пре доласка за председника општине био директор А. Д. „Јелица“, а Радивоје Пантовић, апотекар, био је члан управног одбора овог акционарског друштва. Радило се и о старим партијским ве-

зама радикала, јер, иако је шестојануарски режим забранио политичке странке, у пословним и другим односима било је важно политичко припадништво. Уствари, радило се о економском и политичком ривалству између ових група.

Југословенска национална странка, без обзира на постојање група, због непопуларности шестојануарске политике, није никад успела да створи јаче упориште у народу.

ИЗБОРИ ЗА ЛОКАЛНЕ ОРГАНЕ ВЛАСТИ

Настављена су међусобна политичка трвења и борбе за власт или учешће у власти између бројних политичара. Ово се нарочито испољило уочи и за време избора за локалне органе власти, који су одржани 8. октобра 1933.

У припремама за ове изборе вођена је велика политичка борба између присталица Југословенске националне странке и опозиционих снага — присталица и чланова забрањених политичких партија. Представници забрањене Радиаклне странке су се међусобно дописивали и истицали: „Ми немамо као Радикали ни слободе речи ни слободе штампе ни слободе кретања. У таквим приликама нама није ни могуће, да као организовани Радикали узмемо учешће у општинским изборима. Али, с друге стране, мора се водити рачуна о интересовању сваког грађанина за прилике у његовој општини, а нарочито интересовању о томе: ко ће бити на челу општине и ко ће управљати општинским пословима. Наши пријатељи не треба да буду у томе неактивни. Гдегод могу, гдегод желе и хоће, нека наши пријатељи узму учешћа у општинским изборима, трудећи се да у општинску управу уђу најбољи и независни људи из њиховог места, а првенствено они, који су познати као добри Радикали. С обзиром на локалне прилике и интересе, мислимо да можете помагати људе и из других опозиционих партија, ако су ови на своме месту и ако заслужују народно поверење“.⁴²

У оваквим и сличним порукама посебно је истицано да истинско партијско опредељење изабраних општинских часника, као и свих грађана, може доћи када буду поново успостављене пуне политичке слободе.

Придржавајући се ових и сличних инструкција, у свим селима чачанског краја биле су истакнуте две до четири кандидатске листе. Листе су истицане са носиоцима представника ЈНС и нео-

предељеним. Из полицијских извештаја се види да су на челу листа највише били бивши радикали. У више села, а нарочито у Љубићком срезу, било је истицања по две или три листе Југословенске националне странке. У суштини, нису сви кандидати били припадници ЈНС, већ се радило о политичком надметању и борби за власт између радикала, демократа и осталих неодређених кандидата. Свака забрањена странка желела је да у власти има више својих присталица и чланова како би у датом тренутку имала већину. Опозиција се, према постојећем режиму, прикривала иза неких листа ЈНС, нарочито иза неодређених кандидата. Међутим, то не значи да није било и стварних присталица ЈНС.

Полицијске власти су, преко жандармерије, агената и других присталица, будно пратиле стање на селу и предизборну кампању. О томе су достављали извештаје Краљевској банској управи Дринске бановине или Министарству унутрашњих послова. Њихови извештаји давали су оцене и процене политичког стања, с тим што је упорно истицано да ће на изборима победити представници Југословенске националне странке. Интересантно је истаћи да су полицијске власти пренаглашавале престиж ЈНС, а уствари у време избора за локалне органе власти она није била још формално-правно ни основана у Чачку и неким другим околним местима. Народ је пружао велики отпор. Ово потврђује тешко политичко стање уочи и за време избора, мада су начелници у својим писмима претпостављеним истицали да се ради о повољној политичкој ситуацији. Међутим, и поред свега, они нису смели а да не запишу неке примере нарочитог незадовољства и отпора према ЈНС, јер је то испољавано на више места.

Политичко расположење народа за поједине кандидатске листе сваког часа се мењало. У општини рожачкој осетио се покрет који се раније опажао у слабијој форми. Разбијена је компактност, која је раније постојала, па се, услед тога, морао за председника кандидовати Михаило Чвркић, али и он је добио противкандидата, каже начелник среза Љубићког. Овај начелник пише да је у Чачку, Мрчајевцима и Бресници боравио Љубиша Трифуновић, народни посланик, и да је водио разговоре са својим присталицама — демократима. У Остри су демократски кандидати дигли главу од како се кандидовао Драгић Белић, демократа. Наводи се и податак да је у Остри за демократског кандидата Данила Лазовића 1931. године гласало преко 300 бирача.⁴⁹ По том основу је закључивано да ће демократи бити веома јаки и гласати свог кандидата.

У срезу трнавском до избора за локалне органе и касније није било организованих организација ЈНС. Због тога је предизборна борба достигла кулминацију каква се не памти, истакао је начелник среза у свом извештају. Највећа политичка заоштреност била је у општини Заблаће. Предизборна борба је била таква да умало није резултирала крвопролићем између бирача. Ово је, наводно, спречила жандармеријска патрола, која је остала у Заблаћу до завршетка избора. За овакво стање у Заблаћу начелник среза је оптужио Милана Поповића, народног посланика, наводећи да му није било стало до победе кандидата ЈНС. Слично стање је било у општини лазачкој. И поред овога, начелник среза трнавског уверавао је Банску управу да ће избори протећи у миру и реду, јер је обезбедио жандармеријске патроле, комбиноване са шумарима и финансијским органима.⁴⁴

У Гучи се водила велика политичка борба између присталица Андрије Протића и Мирка Ђекића, који су се кандидовали за председника општине. У документима се наводи да Мирко Ђекић има велики број присталица, а да се на страни Андрије Протића налазе пријатељи окупљени око Драгачевске пољопривредне банке. У овој политичкој борби кандидовао се и Радивоје Гавриловић, присталица бивше Земљорадничке странке, истакнути опозиционар и противник тадашњег режима. Затим долази до кандидовања Божицара (Достанића с намером да би се омео и умањио успех Мирка Ђекића.⁴⁵

У општинама лишанској, горњодубачкој каонској, вичкој, гочачкој, грабској и другим водила се драматична политичка борба и разбуктавале се партијске страсти између бирача забрањених партија и Југословенске националне странке.⁴⁶

У општини дучаловачкој присталице опозиције са листе Радомира Стамболића по свршеном гласању налетели су на општинску судницу и каменицама разбили неколико прозора, услед чега су чланови бирачког одбора морали да побегну из зграде.⁴⁷

У драгачевском срезу од укупно 9.371 бирача — гласало је за кандидате ЈНС 5.907 или 63 одсто. Опозиција је добила 1.922 гласа. На изборе изашло 7.829 лица или 83,5 одсто.⁴⁸ У срезу љубићком од укупно 8.200 бирача на изборе је изашло 7.170 или 87 одсто. У срезу трнавском од укупно 4.543 на изборе је изашло 3.912 бирача или 86 одсто.⁴⁹

На ове изборе, поред великог отпора према ЈНС, ипак је изашло доста бирача. Овакав одзив бирача био је, истовремено, покушај да се укаже и поверење опозиционим кандидатима.

Бројна документа указују да су полицијске власти умногоме биле умешане у ове изборе — било да подстичу, односно да отворено помажу ЈНС, или да онемогућавају демократски дијалог, односно скупове и агитацију неодређених кандидата, односно опозиције. Полицијске власти, или њихови најближи сарадници, су веома лако и једноставно сврставали људе у табор непријатеља и противника тадашњег режима. Чинили су ово ако би неко упутио ма какву критику на рачун општинских и државних органа.

Тешке економске прилике (1929—1933), испољене великом порудом радне снаге и отпуштањем с посла, социјална раслојавања, велики земљораднички дугови, изражена диспропорција цена између пољопривредних и индустријских производа и друго, уз ограничавање демократских права, мултипликовали су односе у тадашњем друштву. Све ово указује да је у то доба била веома изражена и политичка криза.

Н А П О М Е Н Е

1. Међуопштински историјски архив у Чачку (у даљем тексту: ИАЧ), СОЧ, К-41, Ф-1, бр. 55.
2. Исто.
3. Исто.
4. Исто.
5. Исто.
6. Исто.
7. Исто.
8. Милутин Јаковљевић, „Кратак преглед развоја радничког покрета у чачанском крају“, „Наша прошлост“, Краљево, 1969—70, страна 6.
9. Исто.
10. Исто.
11. Исто, и извештаји среског начелника из Гуче Банској управи Дринске бановине, пов. бр. 438 од 3. 5. 1932.
12. ИАЧ, СОЧ, К-63, Пов. бр. 1.
13. ИАЧ, СОЧ, К-63, Пов. бр. 6.
14. ИАЧ, СОЧ, К-63, Пов. бр. 29.
15. ИАЧ, СОЧ, К-71, бр. 946.
16. ИАЧ, ГП, К-16, Пов. бр. 1245.
17. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 35.
18. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 33.
19. ИАЧ, СОЧ, К-42, Ф-II, бр. 668.
20. Исто.
21. Исто.
22. Преглед историје СКЈ, стр. 182.
23. Исто.
24. „Статистика избора Народних посланика“, библиотека Државног архива, К-III, бр. 22.
25. Извештај од 29. септембра 1932. у поседу Радована М. Маринковића, новинара и публицисте из Чачка.
26. ИАЧ, Дринска бановина, К-1, бр. 53.
27. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 55.
28. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 54.
29. Исто.
30. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 56, 57, 58 и 59.
31. ИАЧ, ДБ, бр. 60.
32. ИАЧ, Исто.
33. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 61.
34. Исто, бр. 63.
35. Исто.
36. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 2 и 9.
37. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 6 и 9.
38. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 10.
- 38а. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 9.
39. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 6.
40. Исто.
41. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 12.
42. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 23.
43. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 38.
44. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 50.
45. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 37.
46. Исто.
47. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 50.
48. Исто.
49. ИАЧ, ДБ, К-1, бр. 46 и 47.

SITUATION POLITIQUE DANS LA RÉGION DE ČAČAK PENDANT
LA CRISE ÉCONOMIQUE DE 1929—1933

Pendant la crise économique de 1929—1933, le monde entier et la Yougoslavie se sont trouvés dans une situation économique et politique très difficile. Parallèlement à la crise économique, la situation politique dans le pays et dans la région de Čačak s'est compliquée dans une large mesure. La vie économique était ralentie et un grand nombre d'ouvriers était condamné au chômage. Le niveau de vie baissa considérablement. Les dettes des agriculteurs étaient élevées. En même temps les libertés civiles s'en trouvaient limitées, surtout après le 6 janvier 1929, date à laquelle le roi Alexandre Karađorđević décréta la dictature. La population de la région de Čačak refusait d'accepter le régime qui venait d'être instauré. Il était fort simple d'étiqueter les gens comme adversaires du régime établi.

Les élections des députés à l'Assemblée Nationale de 1931 furent boycottées par les électeurs de la région de Čačak. A la suite de plusieurs tentatives infructueuses fut fondé à Čačak le Parti national yougoslave qui ne rencontra pas de soutien dans le peuple. Les élections administratives municipales révélèrent un grand mécontentement de la population. La police intensifiait son activité d'espionnage et de persécution des communistes et de tous ceux qui professaient des opinions libérales.

La crise économique et les efforts de limiter la démocratie montrent qu'il s'agissait à la fois d'une profonde crise politique de la société de l'époque.